

IVAN ERCEG
Zagreb

KRATAK OSVRT NA GOSPODARSKU STRUKTURU ZRINSKO-
FRANKOPANSKOG VELEPOSJEDA

*SHORT REVIEW OF THE ECONOMIC STRUCTURE OF THE ZRINSKI-FRANKOPAN
LARGE ESTATE*

The work explores the Zrinski-Frankopan large estate and its establishment throughout a long period of time within the Middle Ages.

Uvod

Promatra li se zrinsko-frankopanski veleposjed kao cijelina, tada se može ustvrditi da je nastajao u prilično dugom vremenskom periodu tijekom srednjeg vijeka, i to na dosta velikom zemljišnom prostoru. Veleposjed se prostirao od jadranske obale do duboko u unutrašnjost (uključujući tu Dravu i Muru...). Na tom prostoru pojedini posjedi ležali su tako da su zajedno činili svojevrstu zajednicu dobara.

Na tako velikom prostranstvu ti su posjedi bili smješteni u različitim **prirodnim** ambijentima, što je svakako uvjetovalo njihovu veću ili manju prikladnost za gospodarsko iskorištavanje. Kod toga su krupnu ulogu igrali prirodni faktori, kao npr. sastav zemljišta, konfiguracija tla i klimatski uvjeti. Konfiguracija tla i sastav zemljišta bili su različiti s obzirom na pojedine posjede i regije. Samo se po sebi razumije da je prirodni ambijent bio vrlo važan za oblikovanje veleposjeda, iako i mogućnost društveno-gospodarskog razvitka nije bila zanemariva.

Inače je veleposjed u cjelini bio povoljno smješten na prirodnim i prohodnim prevojima, rijekama, blagim bregovima i na moru. To je također omogućavalo ne samo povoljne veze između pojedinih posjeda već i mogućnost komuniciranja u širokom radijusu na kopnu i na moru.

Povoljan smještaj veleposjeda ovisio je napokon i o tadašnjim krupnim gradskim, ekonomskim i političkim središtima u blizini (npr. Rijeka, Graz, Beč, Trst i Venecija). Sve je to oblikovalo gospodarsko-društvenu strukturu veleposjeda.

Postojali su razni načini pomoću kojih su Zrinski i Frankopani dolazili do posjeda. Oni su se stjecali: darovnicama, nasljeđivanjem, kupnjom, ženidbenim vezama, zalogom, zamjenom, a pokatkad i protupravnom okupacijom. Naravno, tako su jedni pos-

jedi tijekom vremena otpadali od veleposjeda, a drugi, naknadno stečeni ulazili su u okvir veleposjeda. Prema tome sastav i prostranstvo veleposjeda relativno često su se mijenjali.

Prodiranjem Turaka u naše zemlje Zrinski i Frankopani izgubili su brojne posjede, a nad preostalim lebdjela je **nesigurnost**, što je dakako izravno i neizravno kočilo i onemogućavalo intenzivni i dugoročniji njihov razvitak.

Ekonomska politika

Ekonomska politika ovih naših velikaških porodica na veleposjedu nije bila samo aktivna već i **anticipativna**. Samo je velika šteta da je nisu mogli zbog lokalnih i regionalnih, a posebno zbog otpora Turcima, u cjelini provoditi. Takva i slična zbivanja dahu i pothranjivahu labavost i nesigurnost u njihovoj ekonomskoj politici. Uzmu li se inače u obzir subjektivne i objektivne okolnosti ove politike, valja kod toga istaknuti da su Zrinski i Frankopani mogli na svojim posjedima usvajati tadašnje napredne ekonomske koncepcije i provoditi racionalne mjere. To su bili uglavnom vrlo obrazovani ljudi (svi, a donekle i ostali članovi obitelji), zatim utjecajni ljudi s obzirom na njihov socijalno-politički status i društvene funkcije koje su oni vršili u političko-društvenom životu. Bili su nadalje u mogućnosti da doznaju za novosti i da prate tuđa iskustva, da uspoređuju i uočavaju prednosti ove ili one novosti itd. A što se tiče realizacije ekonomskih koncepcija, postojali su za to na veleposjedu gotovo svi objektivni uvjeti, ukoliko nisu bili degradirani ili poremećeni bilo prirodnim nepogodama, bilo socijalnim kriznim situacijama. Pri tome je ipak bilo najvažnije prostranstvo veleposjeda, znatna količina radne snage te relativno povoljna društvena i prirodna podjela rada, a to je nesumnjivo omogućavalo izbor različitih rješenja. K tome valja još dodati da je ispreplitanje različitih činilaca i okolnosti uvjetovalo da je veleposjed tvorio kompleksnu strukturu, odnosno mješovito gospodarstvo. Pojedine grane proizvodnje i djelatnosti bile su naime u međuzavisnosti; one su komplementarno djelovale jedna na drugu kao što su pojedine proizvodne jedinice dopunjavale jedna drugu. Prema tome svaka je gospodarska grana ili djelatnost vršila određenu funkciju kojoj je intenzitet često ovisio o razini ostalih grana ili djelatnosti.

Gospodarska struktura veleposjeda

U gospodarskoj strukturi veleposjeda svakako prvo mjesto pripada obradi zemljišta, jer se najveći dio stanovništva njome bavio, dakle **agrarna proizvodnja** bila je glavni izvor iz kojeg je pučanstvo crpilo materijalna dobra za svoju egzistenciju. Obradiva zemljišta bilo je posvuda – ovdje boljeg, a tamo lošijeg. Varirala je kvaliteta zemljišta, kao što je varirao i stupanj njegova iskorištavanja. Zemljište se, s obzirom na njegov socijalno-ekonomski status i režim iskorištavanja, dijelilo na **dominikalno** i **rustikalno**. Prvo je obrađivao feudalni gospodin, a drugo neposredni proizvođač – kmet. Prvo je, nadalje, bilo oslobođeno tereta, a od drugog su se plaćali svi nameti. Još uvijek je teško točno utvrditi u kakvoj je relaciji stajala jedna kategorija zemljišta prema drugoj, tj. da li je ovdje ili ondje bilo procentualno više i koliko više rustikalnog zemljišta ili obrnuto. Jedno je pouzdano: da je odnos između jednog i drugog zemljišta jako varirao, kako

mjesno tako i vremenski, jer je na to utjecao čitav niz okolnosti. Ali bez obzira na to tijekom vremena izvršena je na veleposjedu široka podjela rada koja je otvarala mogućnost za stalan, iako lagan, napredak proizvodnje. Oformila se i uža specijalizacija. I sama priroda sa svojim osebnostima poticala je i uvjetovala teritorijalnu podjelu rada. Oruđa kojima se obrađivala zemlja bila su po svom obliku gotovo kao i današnja, ali su još dugo bila teška i nezgrapna, prema tome za rad dosta neprikladna. Krčenjem se tu, kao i u čitavoj našoj zemlji, dobivalo i povećavalo obradivo zemljište, a u manjoj mjeri i isušivanjem (Pokuplje i Međimurje).

Ratarstvo je u okviru veleposjeda posvuda postupno jačalo. Gotovo se pouzdano zna da je na najvećem dijelu veleposjeda prevladavao tropoljni način (režim) obrada zemljišta, tj. plodoređa ili ophodnje. Zemljište jednog selišta, pa i čitavog sela, dijelilo se na tri dijela, tako da je jedan dio ostavljen na ugaru, a druga su se dva zasijavala žitom (jedan ozimim, a drugi jarim i sl.). Taj se ciklus neprestano ponavljao, a unutar njega ugar je svake godine mijenjao svoje mjesto s obzirom na kulture. Međutim, održao se još poljsko-travnjaci sustav na nekim posjedima u planinskim predjelima (Lika, Gorski kotar te na nekim dijelovima s ove strane bosanske granice) gdje se polje obrađivalo 2 ili 3 godine, a zatim ostavljalo na ugaru od 5 do 7 godina. Općenito se može kazati da obradivo zemljište nije donosilo visoke prinose. Uza sve napore što ih je činio kmet i korisne poticaje koje je davao feudalni gospodin da se podigne plodnost zemljišta, prinos je još uvijek u znatnoj mjeri zavisio o prirodnim uvjetima. Obično se dobivala od 3 do 6 puta veća količina uroda od one koja se zasijavala. Bio je to nešto manji urod negoli u srednjoevropskim zemljama (npr. Češkoj). Glavne kulture bile su bijela žita: pšenica, raž, napolica, ječam, zob i proso. Sve te žitarice nisu posvuda i u jednakoj mjeri uspjevale niti su igrale podjednaku ulogu u ishrani stanovništva. Stoljetno ih je iskustvo na neki način "teritorijaliziralo" i utvrdilo hijerarhiju među njima s obzirom na njihovu važnost u gospodarskom životu. Uzgajale su se i ostale biljke: kupus, repa, grah, lan, konoplja i drugo.

Na veleposjedu bila je također u znatnoj mjeri zastupljena vinova loza. Ona se nije uzgajala samo u primorskom pojasu već i na više posjeda u unutrašnjosti. Posebno su se isticali vinogradi u Vinodolu; Vinodol je bio čitav pokriven vinogradima. Za razliku od mnogih drugih biljnih kultura vinova se loza **intenzivno** obrađivala i njegovala. U vinogradima je kmet stjecao iskustvo za intenzivnu obradu, koje je zatim prenosio na uzgajanje i obradu drugih kultura. Urod vinove loze, poglavito u Vinodolu, bio je razmjerno povoljniji negoli prinos žitarica. Vina se dosta konzumiralo na samim posjedima, ali je ipak znatan dio na ovaj ili onaj način odlazio na tržište. U tome je bila krupna uloga vinogradarstva jer je ono s jedne strane gospodarstva otvaralo tržištu, a s druge strane omogućavalo feudalnom gospodinu i kmetu da dođu do novaca.

Uz obradu zemljišta i uzgajanje biljaka znatna grana privređivanja bila je i stočarstvo. Ono je imalo veliku ulogu kako u pojedinačnom tako i u općem gospodarskom životu. Tijekom nekoliko stoljeća kod nas se gotovo posvuda, pa tako i na zrinsko-frankopanskom veleposjedu, uzgajala stoka pretežno na ekstenzivnoj osnovi (naročito sitni zub). Za to su postojali gotovo minimalni zahtjevi: prostrani pašnjaci i dovoljna količina vode u svako doba godine omogućavali su održavanje ekstenzivnog stočarenja. Međutim, u predjelima, odnosno na posjedima naprednijeg ratarstva ili zbog određene konjunkturu (npr. u Vinodolu i Međimurju) počinju se nazirati naprednije konture uzgajanje stoke. Krupna stoka u nekim predjelima stiže postepeno prevagu nad sitnom. Njeno se uzgajanje veže uz prijenos, vuču, oranje, jahanje i trgovinu. To je nametalo potrebu za ak-

tivnijim i racionalnijim uzgajanjem stoke. Na većem dijelu veleposjeda, a naročito na posjedima brdovitog i ravničarsko-salaškog tipa, uzgajala se stoka. Tu je obično prevladavao sitni zub koji je imao male zahtjeve, a brzo se množio. No sve su vrste ondašnje stoke bile zastupane na veleposjedu: konji, goveda, ovce, koze, svinje, dakako i perad. Kvaliteta stoke kretala se oko tadašnjeg standarda, a on je uglavnom bio nizak. Bilo je pokušaja da se križanjem podigne kvaliteta i poboljša rasa stoke. Broj stoke je varirao od gospoštije do gospoštije, pa i od selišta do selišta. U gospodarskom životu kmeta, pa prema tome i u gospodarskoj strukturi veleposjeda, igrala je stoka krupnu ulogu. Na njezinu uzgajanju bili su gotovo podjednako zainteresirani feudalni gospodin i kmet. Od stoke je kmet crpio jedan dio svakodnevne hrane: mlijeko, sir, maslo i meso, a zatim je od nje dobivao sirovine za kućnu preradu, za izradbu odjeće i obuće. Stoka je nadalje bila prikladan i vrlo kurentan trgovački objekt. Ona je zapravo roba koja se sama prenosi na tržište i za nju se dobiva svaka druga roba i novac. Kmet je tako sve više otvarao svoje gospodarstvo robno-novčanim odnosima, a to je sigurno stimulativno djelovalo na čitavo njegovo privređivanje. U tom su posjedi u Vinodolu i Međimurju imali izvjesne prednosti pred drugima. Od provale Turaka i povećane nesigurnosti kmetovi su pojačali uzgajanje stoke, naročito na onim posjedima koji su bili na dohvat Turcima. U tim nemirnim prilikama, kad je opasnost bila neposredna i za ljude i za njihovu imovinu, kmetovi su polagali težište na pokretnu imovinu - stoku koju su u slučaju bježanja, seobe i slično mogli sa sobom povesti.

Posebnu brigu posvećivala su feudalna gospoda **konjogojstvu**, koje su koristili za jahanje, prijenos i prijevoz iz jednog mjesta u drugo. Nadalje, Zrinski i Frankopani imali su svoje stalne vojne jedinice, koje nisu služile samo za prijenos i prijevoz iz jednog mjesta u drugo, nego su osiguravale lokalnu sigurnost. One su imale jahaće i tovarne konje i tvorile su tzv. dvorske vojne jedinice za potrebe feudalnog dvora. U vrijeme većih ili manjih ratnih (vojnih) pokreta takve su vojne jedinice stajale pod zapovjedništvom samog feudalnog gospodara.

Obrt

Za odvijanje sveukupne gospodarske djelatnosti na veleposjedu značajnu je ulogu imao obrt. Na posjedima se obrt razvijao i granao; on je davao ili proizvodio ovaj ili onaj predmet, podmirivao uslugama ovu ili onu potrebu. Broj obrtnika gotovo se neprestano povećavao, a isto tako rastao je broj vrsta obrta. Obrtu su na veleposjedu stajali na raspolaganju potrebne sirovine, a to je bio svakako krupan preduvjet za njegov razvitak. Istina, sam je obrt još uvijek imao prilično nerazvijenu tehniku, pa i sam način rada bio je također nizak. Zrinski su nastojali podići znanje i tehniku obrtnika, stoga su omogućavali i stimulirali dolazak stranih obrtnika te su ih u tu svrhu naseljavali na svojim veleposjedima. Osim našeg izvornog obrta, obrt je nosio obilježja još dvaju utjecaja: mediteranskog u primorju i srednjo-europskog u sjevernom dijelu veleposjeda. I protestantizam je podigao pokretljivost obrtnika i uvjetovao dolazak nekoliko njih na veleposjede Zrinskih. Lagane promjene u načinu života, ratne potrebe (vojna oprema), luksus i drugo podizali su interes kod Zrinskih i Frankopana za obrtom, za obrtničkim proizvodima i uslugama. Kmeti su življ, ako mu je to bilo moguće, rado je prelazio među obrtnike i posvećivao se obrtu. Neke oporuke i inventari svjedoče o solidnom materijalnom položaju nekih obrtnika: imovno su relativno dobro stajali, a

životne uvjete imali su povoljnije od ostalih nižih slojeva puka. To je uostalom, prvi sloj pučanstva koji je, uz feudalnu gospodu, počeo stjecati pismenost. U sredinama gdje je svakodnevni život bio življi i raznovrsniji, mogli su se sresti različiti obrtnici. Najbrojniji su bili u gradovima, zatim u trgovištima, a bilo ih je, uz kućnu radinost i po selima. Kućna radinost upotpunjavala je seosko gospodarstvo i omogućavala iskorištavanje sirovina i radne snage tijekom čitave godine. Tu se izrađivala odjeća i obuća za ukućane, te predmeti za svakodnevnu upotrebu u domaćinstvu i napokon razni predmeti za poljodjelstvo i stočarstvo. Kućna radinost bila je skoro u stalnom pogonu, tako da su se njome sanirale svakodnevne potrebe. Naravno, veći i složeniji poslovi ostajali su za obrt. Tako nalazimo da je obrt pružao predmete za ishranu, odjeću, obuću i za složeniji rad, predmete trenutačne i trajne potrošnje i upotrebe. Ako se smije napokon suditi o obrtu po najrazličitijim nazivima pojedinih predmeta koji se susreću u spisima, tada se može reći da je obrt bio razgranat i raznovrstan.

Otkrivanje i iskapanje rudâ

Ekstraktivna radinost bila je važan činilac u razvitku gospodarskog organizma, te pospješivala transformaciju feudalnog gospodarstva. Ta se aktivnost ogleda u dva krupna poduzeća, tj. u dva rudnika: u Gvozdanskom i u Čabru. U oba rudnika bila je uložena oveća svota kapitala, kao što je za ono vrijeme bila zaposlena i oveća količina radne snage. Naravno, prvo i drugo bijehu osnovni činioци za oveće proizvodne i gospodarske pothvate. Međutim, zla kob učinila je svoje. Turci su 1578. godine zauzeli Gvozdansko i tako zauvijek lišili Zrinske toga bogatog rudnika, kao i drugih posjeda. Time je bio prekinut važan gospodarski pothvat čiji su gospodarski učinci mogli biti dalekosežni i korisni.

Zrinski su rudnik u Čabru eksploatirali nešto oko 20 godina (1651.-1670.). Tu se vadila, talila i prerađivala željezna rudača. Rudnik je bio dobro opremljen, imao je gotovo sve potrebne tehničke instalacije, tako da se izrađivalo sirovo željezo, poluobrađeni predmeti i gotovi proizvodi. Ovdje je radilo 200 radnika. To je svakako zamašna koncentracija radne snage za ono vrijeme, jer je tada rudnik žive u Idriji imao 280 radnika, dakle samo 80 radnika više. Taj je rudnik inače pripadao među najveće rudnike Europe. Godišnji **prihod** u Čabru, što su ga Zrinski crpili iz rudnika, prema različitim podacima mogao se kretati od 8500 do blizu 10.000 forinti godišnje.

Navedena dva rudnika nastala su u posve različitim vremenskim razdobljima i na dva različita mjesta, a po svojoj organskoj strukturi bili su također različiti. Prema tome i njihovi su ekonomsko-društveni učinci bili različiti i trebat će ih svakog zasebno proučiti i ocijeniti.

Trgovina

Može se nadalje bez pretjerivanja istaknuti da je trgovina davala svojevrsni pečat zrinsko-frankopanskom veleposjedu. Gotovo nijedno gospodarstvo u Hrvatskoj, koje se zasnivalo na feudalnim proizvodnim odnosima, nije bilo u tolikoj mjeri uvučeno u robno-novčane odnose kao njihov veleposjed. Vlastita proizvodnja, relativno povoljne mogućnosti transporta robe, smisao za poslovnost, a posebno za trgovinu, sve je to

stimulativno djelovalo na razvijanje i grananje trgovine. Zrinski i Frankopani imali su krupne prednosti u trgovini tako da su mogli uspješno suzbijati gotovo svaku konkurenciju. Klasičan primjer za to pruža konkurentna borba koja se dugo vodila između Bakra i Rijeke; Rijeka, koju su tada držali Habsburgovci kao svoj feud, nije se mogla, sa svim državnim aparatom koji je iza nje stajao, othrvati konkurenciji Bakra. U više dokumenata Zrinski i Frankopani regulirali su kupoprodaju ovog ili onog proizvoda, što se inače ne susreće tako često na drugim posjedima. Upravo to znači da su oni trgovini namijenili prvorazrednu ulogu u svojoj ekonomskoj politici.

Artikli, koji su bili predmet kupoprodaje, bili su mnogobrojni i mnogovrsni: stoka, vino, sol, žito, drvo i drveni proizvodi, željezo i željezni proizvodi, tekstilna roba, ulje, ribe, mirodije, ženski i muški nakit, oružje, pokućstvo, posuđe, razni ukrasni predmeti, knjige itd. Kako su se na jednoj strani povećavale osobne potrebe potrošnje i potrebe same proizvodnje, tako se na drugoj uvećavao broj i vrsta proizvoda. Jaki impulsi za to dolazili su zbog luksuza, mode, građevinarstva i ratnih zahtjeva. Sve je to proširivalo i uvećavalo broj kupaca i potrošača ne samo u gornjem sloju društva već i među ostalim žiteljstvom. Najvažniji su artikli prometa bili: sol, stoka, vino, žito i drugo. **Oni su oblikovali i strukturu prometa.**

U okviru iznijetog valja posebno istaknuti da je sol sigurno stoljećima zauzimala posebno mjesto u prometu. U tom pogledu Zrinski i Frankopani bili su u vrlo povoljnom položaju jer su se njihovi posjedi nalazili na moru i na prometnicama: more – unutrašnjost. Na temelju toga, kao i na temelju svoga društveno-pravnog statusa, oni su smatrali da jedino oni kao veleposjednici imaju pravo prodavati morsku sol na području čitave Hrvatske. Usprkos svim pravnim vladarevim odredbama njima je doista pošlo za rukom da prodaju soli osiguraju za sebe. Ta im je činjenica osiguravala izuzetan status i pružila mogućnost da kapacitiraju i dirigiraju gotovo čitavu trgovinu. Sol je, naime, roba koja je vrlo tražena, nju troše ljudi i stoka. Onaj tko je ima, može za nju dobiti svaku drugu **robu i novac**; može nadalje diktirati cijene soli, što nije moguće uvijek kod drugih standardnih robâ. To su svakako pogodnosti kojih druga strana, proizvođača ili trgovaca, nema! Zrinski su dopremali sol iz paških i istarskih solana, a isto tako iz Italije, prvenstveno iz Barlette i Barija. Importirano je tijekom godine na desetke tisuća kablova soli na više od stotinu brodova. Promet solju između zrinsko-frankopanskih luka i zaleđa (unutrašnjost zemlje) bio je vrlo živ. Sol se pri tom mijenjala za žito, stoku (prvenstveno za sitni zub), te za druge prirodne proizvode, kao što su med, vosak i vino, a dakako prodavala se i za novac posvuda, a ponajviše u gradovima. Na to su vjerojatno upućivali lukrativno-trgovački razlozi, ali još uvijek i jake navike i potrebe prirodne ekonomije. Ujedno su na taj način “pauperes” – kmetovi – dolazili u doticaj s tržištem i upoznavali poslovanje koje se preko njega odvijalo. Uz navedeno valja **istaknuti** da su Zrinski i Frankopani tijekom svoga vladanja i posjedovanja na navedenom području tu i tamo u novije vrijeme u svojim spisima isticali svoj **monopol** nad trgovinom i prometom nad solju i drvetom u svojim lukama. Čini se, međutim, da se monopol nije nikad strogo održavao i primjenjivao.

Kretanje prometa u četiri primorske luke
(Bakarac, Crikvenica, Kraljevica, Selce)

Tabela o prometu 1668./9.

Naziv robe	Nabavna cijena		Prodajna cijena		Dohodak		Zarada u procentima
	Librae	Soldi	Librae	Soldi	Librae	Soldi	
Grede	50301	12	63703	6	13401	14	26,64
Daske	9303	15	27206	11	17902	16	192,43
Vesla	2939	2	4129	16	1190	14	40,48
Sitne daščice	300		412	10	112	10	37,33
Dužice	10657	5	13060		2412	15	22,63
Kopanje	197	15	255	5	57	10	28,93
Drveni vrčevi	109	19	140	10	30	11	27,52
Sablje	113		126	10	13	10	11,50
Sjekire	393	4	576		182	16	46,31
Čavli	1059	13	1159	13	100		9,44
Potkove konj.	273	7	359		86	5	31,50
Sol	39137	17	72236		33099	1	84,57
Vino	10286	3	15263		4976	17	48,37
Rakija	31	10	46		14	10	45,16
Pšenica	38474	1	51237	16	12763	15	33,17
Proso	13952	2	21875	5	7923	3	56,78
Ulje	3841		5841	2	2000	2	52,06
Goveđe kože	75		213		138		184
Platno	370	10	588		217	10	58,64
Pokrivači	315		453		138		43,80
Sukno	115	10	198		82	10	71,30
Kape	208		298		90		43,26
Cipele (opanci)	15		21	5	6	5	40
Konoplja	108	16	163		54	4	50
Posude ("majolicae")	320		480		160		50
Slanina	506	5	645		138	15	27,27
Luk bijeli i crljeni	92	8	112	8	20		21,73
Riba (tuna)	1155		10832		9677		837,83
S v e g a:	184642	14	291633	7	106990	13	57,94

Ako odbijemo 1/3

(sumu jednog
polugodišta),
dobivamo ovaj
jednogodišnji
iznos:

123095	2 ² / ₃	194422	4 ² / ₃	71327	2	57,94
--------	-------------------------------	--------	-------------------------------	-------	---	-------

Kretanje prometa tijekom tri i polugodišta (1668./69.) luka i pristaništa (portus et scalae) Bakarac, Crikvenica, Kraljevica i Selce. Iz same se tabele može razabrati da se u prometu nalazilo dvadeset i osam vrsta robâ (artikala) različitih količina i vrijednosti. Zajedničko im bijaše to što Zrinski robe ne proizvode i ne kupuju da ih potroše, već da ih prodaju i stječu novac. U jednakoj mjeri ne rentiraju im se sve robe (artikli) ni apsolutno, a ni relativno. Dvadeset i dva artikla odbacuju dohodak ispod prosječnog (57,94%), a postotak šest artikala kreće od 58,64% do 837,83%, dakle iznad prosječnog.

Zrinski nisu bili samo oni koji su smjeli trgovati, nego i jedini koji su **moгли** trgovati, jer su samo oni raspolagali kapitalom na svom teritoriju (feudima). To su svakako važni čimbenici koji su im osiguravali ne samo visok dohodak trgovačkih transakcija nego i izbivanja ekstraprofita i mogućnosti da vode uspješnu konkurentsku borbu na tržištu. Ako uzmemo kao mjerilo rezultate (jedino je to ispravno) prometa u lukama i pristaništima, o kojima je riječ, vidimo da su se Zrinski znali koristiti prednostima, koja im je pružao njihov monopolni položaj. Oni vode trgovačke transakcije s potrebnim realizmom i stalno izvlače iz prometa više novca nego što ga u nj ulažu.

Same brojke jesu vrlo pouzdano svjedočanstvo o **unosnom** trgovačko-prometnom poslovanju:

Godišnji bruto dohodak	Lib.	71327
Godišnji troškovi	Lib.	10182 ili 14,27%
Godišnji neto dohodak	Lib.	61145 ili 85,73%

Za taj **dohodak** moglo se tada kupiti 2445 dobrih krava na sajmovima Hrvatske ili Ugarske!

Poslovna i prometna djelatnost u Bakru

Bakar je svakako tijekom više stoljeća zauzimao posebno mjesto na obali tadašnjeg Hrvatskog primorja. Kopnena i pomorska trgovina na području između Rijeke i Senja najviše se odvijala preko **bakarske luke** u oba pravca. Taj dio morske obale bio je stalno pristupačan i otvoren za hrvatsku unutrašnjost i njeno pučanstvo. Tako je bivalo dok su Bakrom vladali Frankopani. Naročito je u Bakru i njegovoj užoj okolici bio intenzivan trgovačko-pomorski promet od 1550. do 1670. godine, dakle za vrijeme vladanja i posjedovanja Zrinskih. Oni su u Bakru razvili takvu trgovačko-pomorsku aktivnost kakvu Bakar prije toga, a i poslije (za sve vrijeme feudalizma), nije imao. U to vrijeme Bakar je bio jedina (izuzmemo li Dubrovnik i dubrovačku obalu) slobodna i najveća izvozno-uvozna luka na čitavoj hrvatskoj jadranskoj obali preko koje se odvijao promet preko hrvatsko-ugarske unutrašnjosti.

Bakar je tijekom vremena postao europsko trgovačko stjecište. U njemu se susreću poslovni ljudi iz raznih krajeva i gradova. Njihov se broj i njihova poslovnost uvelike uvećava od vremena otkad je (1599.) postao gubernatorom primorskih imanja i luka Julije (i brat) **Čikulini**. On se jako okoristio tim položajem, ali je istodobno podigao i razvio kopnenu i pomorsku trgovačku poslovnost duže obale. U to vrijeme to nipošto, mora se priznati, nije bilo lako zbog znatnog utjecaja i povremenih nasilnih intervencija Venecije i Turske.

U takvo trgovačko-pomorsko središte donosile su i odnosile **robu** (različite robne artikle) brojne karavane s kontinenta (unutrašnjosti), kao što su brojne veće i manje **lađe** dovozile robu morem. U tome se u znatnoj mjeri koristila vlastita trgovačka flota,

koja je dobrim dijelom izgrađena u vlastitom brodogradilištu u Bakru (a potkraj te poslovnosti i u Kraljevici).

Tako je napokon Bakar tijekom 3-4 stoljeća izrastao u najveću prometno-pomorsku luku u okviru hrvatsko-ugarske državne zajednice. Gotovo sve vrste robâ, koje su tada bile u trgovačko-pomorskom prometu, slijevale su se bilo s kopna ili s mora u Bakar i u njegova lučka pomoćna pristaništa. Po svojim količinama i vrijednostima **sol** i **žito** zauzimali su prvo mjesto u strukturi prometa, a kasnije im se pridružila i željezna roba rudnika i željezare u Čabru. Naravno tu je i ribolov bio izuzetno živ (kao i u drugim-vinodolskim lukama). Ponekad je ulov ribe bio iznad očekivanja. Posebna se pažnja poklanjala podizanju i održavanju **tunera** kao i tunolovkama (visokim ljestvama).

Na razvijene i žive poslovne trgovačko-pomorske aktivnosti orijentalili su se kako neposredni mali i veliki sudionici, tako mali i veliki učesnici iz unutrašnjosti zemlje, kao i razni poduzetnici s jadranskog i mediteranskog mora. Cjelokupni promet, gledano u cjelini, **varirao** je iz godine u godinu svojom strukturom, količinom i vrijednošću, ali je gotovo **stalno** bilježio **uzlaznu** **crtu**. Stoga je bruto i neto **dohodak** varirao, a odatle i različiti podaci o tome!

Posljednjih godina uprave Zrinskih zabilježen je jednogodišnji **dohodak oko** 162000 Lib., dok je u prvim godinama uprave Ugarske komore evidentiran oko 45900 Lib. Razlika se kreće **oko** 116100 Lib. ili 253%. To je ono što se moglo barem približno brojčano iskazati. Mnogo je toga iz gospodarske poslovne strukture ostalo neevidentirano, kao i iz svakodnevnog života, kao što bijahu razbijanje, otuđenje i uništavanje mnogih dobara i poslovnih aktivnosti.

Nekoliko podataka o gospodarstvu u Novom

Novi (Vinodolski) uglavnom je imao svoj razvojni put kao i ostali vinodolski gradovi. On je uz povremene rodbinske sporove ostao u posjedu obitelji Frankočan od njihova dolaska u Vinodol do njihova umorstva 1670./71. godine. I tu je pučanstvo, kao i u ostalim općinama (gradovima), prvobitno zasnivalo svoju egzistenciju na poljodjelstvu, stočarstvu i ribolovu. Postepeno je ulazilo u druge djelatnosti te se sve više bavilo trgovinom i pomorstvom. U posljednjim stoljećima frankopanskog posjedovanja i upravljanja Novim ponajviše se **trgovalo** drvetom, žitom, stokom, solju, a kasnije i vinom. Naravno, kupoprodaja je tu u Bakru svojom naturalnom količinom i novčanom vrijednošću uvelika zaostajala za prometom. Novljani su se ponajviše bavili uzgojem žitarica, vinogradarstvom te stočarstvom (sitnim i krupnim zubom). Poklonili su veliku pažnju sječi i obradi drveta, tako da su različitu drvenu građu izvozili gotovo u sve luke Jadrana i Mediterana.

Sažet uvid u gospodarski razvitak Međimurskog veleposjeda

Stjecanje i zaposjedanje MEĐIMURSKOG VELEPOSJEDA zbilo se u vrijeme kada su Zrinski i Frankopani izgubili više svojih djedovskih posjeda ili su pak ovi bili djelomice ili u cijelosti devastirani. Čitava zemlja (zapravo sve zemlje) prema i na granici s turskim osvajačem pretrpile su veliku štetu osvajačkom i razornom djelatnošću Turaka. I nakon svega toga što im je (konkretno Zrinskim) još preostalo...? Ulaganje ogromnih

fizičkih napora i materijalno-novčanih izdataka da se održe. Potkrijepljuje to i sljedeći tekst "Zrinyi bezahlte in seinem Kämpfen gegen die Türken die königlichen Söldner aus eigener Tasche, und schon 1546 schuldete ihm die königliche SCHATZKAMMER 30 000 fl". (Kiss, str. 11). Ali to nije bilo sve...! Koliko je njih (u ovom slučaju Nikole Zrinskog) stajalo održavanje **banderijalne** vojske, koja je branila ne samo hrvatsko-ugarske zemlje već i austrijske. Bili su to za ono vrijeme veliki materijalni izdaci i veliko ljudsko-fizičko žrtvovanje. I tako tada dobiva ban Hrvatske Nikola Zrinski (1508.-1566.) Međimurski veleposjed ("die Murinsel Domäne") kao kraljevsku donaciju ("als königliche Donation").

Čitavo navedeno područje obuhvaćalo je 881,4 km² ili "Das Gebiet Murinsel umfast 16 Quadratmeilen...". Na tom području živjelo je godine 1638. 18,5 stanovnika na 1 km², a 1692. 9,9 osoba. Godine 1638. bilo je 16 298 stanovnika, a godine 1692. 8 722 (!) (Kiss, str. 119). Nešto kasnije na drugom mjestu evidentirano je 2 900 obitelji kmetova, seljaka, vojnika i plemića ("ansässigen Hörigen, Soldatenbauern and Adeliegen"). Sve je to boravilo i bivalo u 100 sela.

Za prvo razdoblje posjedovanja i uživanja veleposjeda bila je nepoznata veličina obradiva i koristonosnog zemljišta i njegovih obrađivača i uživalaca. Tek godine 1638. navodi se u **urbaru** da Međimurski veleposjed ima 1 153 selišta ("in der Murinsel Domäne 1 153 Hufen"), a svako selište imalo je oko 30 jutara.

Vojska generala **Spankaua** okupirala je Međimurje ("Insula Muraköz"), narušila sveukupne ekonomsko-društvene odnose, a zatim opljačkala **veleposjed**, kao što je to učinio sa svojim četama karlovački general **Herberstein** na ostalim zrinsko-frankopanskim posjedima na području hrvatskih zemalja. Prema tome podaci iz godine 1672., pa čak ni iz godine 1670. ne pružaju nam ni približno točno stanje na veleposjedu za razdoblja **prije** 1672. godine. stoga podatke iz tih godina za ranija razdoblja valja uzimati **cum grano salis!**

Ima dosta indicija da je prije 1672. bilo pustih selišta na veleposjedu, a koliko? Tek je te godine utvrđeno da je od svih selišta bilo 28% **pustih**. Gotovo je nedostajala jedna trećina naseljenih selišta takvog važnog čimbenika za održavanje cjelokupnog gospodarskog života.

Život i rad tadašnjih žitelja odvijao se u vrlo složenim i teškim gospodarskim i društvenim uvjetima. Tako je npr. samo tijekom 15 godina (1626.-1641.) utvrđeno sljedeće:

1. 351 osoba je opljačkana i oštećena,
2. 111 osoba je ubijeno,
3. 224 osobe odvedene su u zarobljeništvo,
4. 1477 volova je opljačkano i odvedeno,
5. 6 sela je zapaljeno.

Naravno da su ti i slični sveukupni uvjeti života i rada utjecali na proizvodnost rada i ispunjavanje obveza vezanih uz posjedovanje i obradu selišnog i drugog zemljišta. Za posjedovanje i iskorištavanje selišta valjalo je ispuniti 20 obveza, normi i to: u novcu, u naturalnim podavanjima i u roboti (radu). A te su se obveze podavanja kretale ovako:

	<u>godine</u> 1672.	<u>godine</u> 1692.
u novcu.....	11,1%	14,1%
u proizvodima	35,2%	47,2%
u radu (roboti)	57,7%	43,2%

Te obveze, koje su uživaoci selišta morali ispunjavati dobra su svjedočanstva o samoj prirodi selišnog gospodarstva, u kojem je naš kmet živio, radio i podmirivao svoja davanja, koja nipošto nisu bila neznatna, nego naprotiv! Robota je bila dosta visoka jer je uživatelj selišta morao dati 104 dana zaprežne ili 204 ručnih robota na godinu dana. A jednogodišnja **renta** u novcu za iskorištavanje selišta iznosila je 93 fl, 84 xr (Kiss, str. 35).

Uzevši sve navedeno u obzir, vrijednost jednogodišnje proizvodnje na **zemljoveleposjedu** iznosila je 45000 fl. u godini 1672. ("Der Wert der domänialen Gesamtproduktion betrug 1672 45000 fl...") (Kiss, str. 119). Za ono vrijeme bila je to **VELIKA VRIJEDNOST** uglavnom stvorena snagom, voljom i rukama našeg malog seljačko-kmetskog čovjeka.

Zaključak

Iz svega iznijetog u sažetom obliku za primorske i međimurske posjede naših velikaških porodica mogu se manje-više razabrati **materijalni** i socijalni uvjeti i odnosi u kojima je živjelo pučanstvo. Njih su **in ultima linea** oblikovali kako gospodarsko-društveni odnosi na veleposjedima tako i u čitavoj zemlji. A njih su tada tu kao i drugdje pratili nemiri, nesigurnost, epidemije i emigracije. Eto stoga je cjelokupni **razvitak** bilježio krivudavu crtu – lagane uspone, stagnaciju i padove.

Gledano u cjelini zrinska (i frankopanska) dobra, veleposjedi, naročito od stjecanja međimurskog veleposjeda tvorili su mostove ("Brücken") između Hrvatske, Ugarske, Italije i austrijskih nasljednih zemalja. Iako su u tome bili različiti interesi, **trgovina** je objedinila sve čimbenike i njihove interese. Svi su manje-više nastojali da u njoj sudjeluju i što više participiraju. Stoga je dio pomorskog i kontinentalnog područja od morske obale do uključivo međimurskog veleposjeda više stoljeća skretao pažnju navedenih zemalja i država da što više sudjeluju u **trgovačkom prometu** i javnim zemaljskim poslovima na navedenom području.

SAŽETAK

Iz svega iznijetog u sažetom obliku za primorske i međimurske posjede naših velikaških porodica mogu se manje-više razabrati **materijalni** i socijalni uvjeti i odnosi u kojima je živjelo pučanstvo. Njih su **in ultima linea** oblikovali kako gospodarsko-društveni odnosi na veleposjedima tako i u čitavoj zemlji. A njih su tada tu kao i drugdje pratili nemiri, nesigurnost, epidemije i emigracije. Eto stoga je cjelokupni **razvitak** bilježio krivudavu crtu – lagane uspone, stagnaciju i padove.

Gledano u cjelini zrinska (i frankopanska) dobra, veleposjedi, naročito od stjecanja međimurskog veleposjeda tvorili su mostove ("Brücken") između Hrvatske, Ugarske, Italije i austrijskih nasljednih zemalja. Iako su u tome bili različiti interesi, **trgovina** je objedinila sve čimbenike i njihove interese. Svi su manje-više nastojali da u njoj sudjeluju i što više participiraju. Stoga je dio pomorskog i kontinentalnog područja od morske obale do uključivo međimurskog veleposjeda više stoljeća skretao pažnju navedenih zemalja i država da što više sudjeluju u **trgovačkom prometu** i javnim zemaljskim poslovima na navedenom području.

SUMMARY

From the short reviews of the coast and Međimurje estates of our noble families one can distinguish social and **materijal** conditions and relationships within which the population on the estates lived. They were **in ultima linea** formed by economic and social relationships on the estates but also in the whole country. They were followed by riots, insecurity, epidemics and emigration here and everywhere. That is why the whole **development** can be characterized by a meandering line – slight rises, stagnation and falls.

In general Zrinski and Frankopan estates, especially after the acquirement of the Međimurje estate, constructed bridges (“Brücken”) among Croatia, Hungary, Italy and Austrian descending countries. In spite of different interests, **commerce** united all factors and their interests. So, a part of coast and continental area from the sea shore to the Međimurje estates had been drawing attention of the named countries forcing them to take part in **commercial business** and public field work in the areas.

IZVORI I LITERATURA

- J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVI stoljeća, Zagreb 1980.
- J. Adamček, Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII stoljeću, Radovi Instituta za Hrv. povijest, 2, Zagreb 1972.
- I. Erceg, Konfiskacija zrinsko-frankopanskih imanja..., Jadranski zbornik, V, Rijeka – Pula 1962.
- I. Erceg, Presjek kroz strukturu zrinsko-frankopanskog veleposjeda, Jadranski zbornik, VIII, Rijeka – Pula 1972. (Tu je navedena mnogobrojna literatura, koja se direktno i indirektno odnosi na predmet).
- I. Erceg, Izvještaj o ekonomskom položaju i mogućnostima o unapređenju proizvodnje na veleposjedu plemićke obitelji Zrinski (Frankopan) na sjevernohrvatskom Primorju godine 1675., Acta historicoeconomica, vol. 20, Zagreb 1993.
- I. N. Kiss, Die Muhrinsel – domäne, 1638. – 1720..., Acta historicoeconomica Jugoslaviae, vol. 17, Zagreb 1990.
- I. N. Kiss, Monumenta Zrinyiana, Pars oeconomica, Tomus II, Akadémiai Kiado, Budapest 1991.
- M. Kruhek, Graditeljska baština karlovačkog pokuplja, Matica hrvatska Karlovac, Karlovac 1993.
- R. Modrić, Povijesni spomenici obitelji Zrinski i Frankopan, vol 1, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1974.
- V. Zimanyi, Monumenta Zrinyiana, Pars oeconomica, Tomus I, Akadémiai Kiado, Budapest 1991.

Primljeno: 1996-7-29